

A krisztológia jelentősége

PÁSZTOR JÁNOS

a római katolikus—református párbeszédekben

Született 1925-ben. Református lelkész, a KGRE Hittudományi Karának egyetemi tanára.

¹Közismert angol nevén: Secretariat for Promoting Christian Unity (a továbbiakban SPCU).

²Angol nevén: World Alliance of Reformed Churches (a továbbiakban WARC).

³Neill, Stephen—H. Anderson, Gerald—Goodwin, John (szerk.): *Dictionary of the Christian World Mission*, Lutterworth, London, 1971, 613.

⁴A máglya helyén VI. Pál pápa szabadtéri szentmisén találkozott Uganda népével. Ma ezen a helyen emléktplom áll.

⁵Az alkalmazkodás (akkomodáció), melynek lényeges, de nem kizárólagos eleme a megszólított nép nyelvén való prédikálás, szükségszerű. A legnagyobb, legtisztább

A címben foglaltak kibontása előtt szükséges egy rövid áttekintést adni a krisztológia helyéről és helyzetéről a keresztény életben, valamint a dogmatörténetben. Ez után foglalkozunk a római katolikus egyház Keresztény Egységet Munkáló Titkársága (továbbiakban Egységtitkárság)¹ és a Református Egyházak Világszövetségének teológiai bizottsága² között folytatott két dialógus-sorozat tartalmával.

Ismeretes, hogy a modern ökumenikus mozgalom megindulása olyan külmisziós tapasztalatokkal kapcsolódik össze, amelyek szerint különböző felekezetű misziók és miszionáriusok egymás közötti feszültségei nagymértékben gátolták a misziós munka eredményességét. E misziók végzésében is érvényesültek különféle koncepciók nem csupán az egyes felekezetek sajátos teológiai meggyőződése szerint, hanem gyakran egy felekezeten belül is. Mégis itt lett igazán nyilvánvalóvá az egyetemes kereszténység nagy szége, hogy a *Krisztus nevét hirdetőik között súlyos szakadások vannak*. Ennek legyik legmegrázóbb példája, hogy 1886-ban Ugandában a helyi uralkodó parancsára az egymással vetélkedő római katolikus és protestáns misziókban hitre jutott, hitükhöz és annak hirdetéséhez ragaszkodó fiatal katekétákat közös máglyán égették el.³ Ez a tény illusztrálja a szakadás szegyenét, ám ugyanakkor közös mártíriumról is tanúskodik. A mártírok vére ott is magvetéssé lett. Uganda egyházai — sok megpróbáltatásai ellenére — virágoznak.⁴

Abban minden különbség ellenére megvolt az egység, hogy a misziós prédikációk Krisztust hirdették, és Krisztushoz hívtak. Ez az a hit, „*amely egyszer s mindenkorra szóló öröksége a szenteknek*” (Júd 3b). Az apostoli tanítás és az apostoli örökség az egyház számára az egyetlen feladat. „*Mi... a megfeszített Krisztust hirdetjük*” — írja Szent Pál apostol a korintusiaknak (1Kor 1,23).

A történelem során, az új kultúrákkal való találkozások idején mindig szükség volt a páli üzenet újrafogalmazására. Azonban minden újrafogalmazáskor fennáll a veszély, hogy az eredeti üzenet tartalma ebben az alkalmazkodásban eltorzul.⁵ Az ősegyház apologétái és egyházatyái számára hasonlóan nagy feladatot jelentett az evangéliumnak a római-hellén világba való beillesztése az evangélium tisztaságának sérelme nélkül. A teológia állandó feladata,

akkomodáció a Testtétele. Ez a forrása, alapja és mintája minden egyéb akkomodációnak.

⁶Ez az *ecclesia semper reformari debet* alapértelme. Ennek megnyilvánulásai egyebek között a 15. századi zsinatok, a reformáció és a II. Vatikáni zsinat.

⁷Vö. az ószövetségi Istennépe és a kánaániták viszonyát. (Bir 2,11-12).

⁸A külmiszió a *Corpus Christianum* (a nagykonstantini keresztény Európa) kifejezése. Eszerint Európát azonosítják a kereszténységgel. A keresztény Európa gyakran elfeledkezett arról, hogy éltek egyházak messze határain kívül is.

⁹A *Katolikus Egyház Katekizmus*a, Szent István Társulat, 1994. Budapest, 90.

¹⁰A „zárójelbe tett krisztológia” kifejezést Pákozdy László Márton nyomán Szabó István alkalmazta. Vö. Szabó István: *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között*. KGRE doktori értekezés, 1994, 24.

¹¹Thielicke, Helmut: *Der evangelische Glaube*, 1968, Tübingen, J. C. B. Mohr, I, 18.

hogy ezt az alkalmazkodást minden korban úgy hajtsa végre, hogy eltorzulások ne következzenek be, illetve azok helyreigazíttassanak.⁶

A kulturális-vallási kontextus ugyanis veszélyeket is hordozott és hordoz magában: az adott nép kultúrája, eredeti vallása mindig befolyásolni, semlegesíteni, és így eljelentékteleníteni akarja Krisztus hirdetését.⁷ A külmiszióknak ezzel a problémával is meg kellett küzdenie.

A külmiszió azonban nemcsak veszélyeket jelentett az igehirdetés számára, hanem ösztönzést is az emberré lett Isten, Jézus Krisztus hirdetésében. Benne valósulhat meg minden ember számára az Istennel való egyesülés, az üdvösség lehetősége. A külmiszió ily módon megmutatta a krisztológiai probléma fontosságát. Napjainkban azonban az egyház szinte mindenütt a világon „külmisziós helyzetben”⁸ van; jelen van a népek (*gentes*) között, hogy Krisztust hirdesse. Benne van a társadalomban, de nem azonos a társadalommal, mint korábban a *Corpus Christianum* idején.

A dogmatörténet is arról tanúskodik, hogy a keresztény tanrendszer kialakításának középpontjában Jézus Krisztus személyének misztériuma állott. Nikaia a Fiúnak az Atyával való egyelnyegűségét, Khalkédón Jézus Krisztus isteni és emberi természete elválaszthatatlan, de megkülönböztetendő egységét hirdelve kialakították a trinitárius krisztológiát, amely a keresztény tanítás szíve és gerince.⁹

Ennek a közös kincsnek a fényében kell szemlélnünk és elemeznünk különbségeinket. Ezt a közös nagy kincset nem lett volna és nem lenne szabad különbségeinkkel egyenértékűeknek tartani. A 16. század tragédiája éppen az volt, hogy az akkor adott történelmi összefüggésekben a különbségek értékrendje másképpen alakult. Ebben nagy része volt annak, hogy a meglévő tiszta krisztológia jelen volt ugyan, de a sok hordanyag miatt „zárójelbe került”,¹⁰ és alig hatott.

Azóta sok minden történt, amit azonban szükséges röviden összefoglalunk. Helmut Thielicke szerint Descartes gondolatvilága jelenti azt a fordulópontot, amikor az Európát meghatározó teocentrikus gondolkodás antropocentrikussá vált, és a megismerést kereső *én* került a gondolkodás középpontjába.¹¹ Ez az emberközpontúság jellemzi a kibontakozó szellemi irányzatok túlnyomó részét, legyen az racionalizmus, deizmus vagy liberalizmus. Ezekre az egyházak különféle módon reagáltak. Róma reakciója az ultramontanizmus, amely minden „modern” megnyilvánulás elől mereven elzárkózik. Majd a tévedhetetlenség dogmájával abszolutizálja a már századok óta erősödő centralizmust. Ennek része IX. Piusz abszolút negatív viszonya az *Unita Italia* és a kibontakozó munkásmozgalmak iránt is. A krisztológiai dogma azonban itt is tisztán és érintetlenül megtalálható az általános bezárkózás zárójelén belül. A munkásmozgalmak felé XIII. Leó kezdi meg a nyi-

¹²Kálvinnál és más reformátoroknál a *sola Scriptura* elve elválaszthatatlan a *solus Christus* elvtől, és azzal egyensúlyban van. Ez

az egyensúly az ortodoxiában meggyengül. Vö. Heppé, Heinrich—Bizer, Ernst (szerk.): *Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche*, Erziehungsvereine, 1958, Neukirchen, 16.

¹³Heron, Alasdair I. C.: *A Century of Protestant Theology*, Lutterworth, 1980, Guilford & London, 37.

¹⁴Elsősorban a Karl Barth körül kibontakozó neoreformatori teológiára utalunk. Vö. Heron: im. Rövidebben: Pásztor János: *Református teológia a 20. században*, in: Tenke Sándor (kiad.): *Református értelmiség új utakon*, 1993, Budapest, 20-22.

¹⁵A teológia egészére kitékintő összefoglalás: Macquarrie, John: *20th Century Religious Thought*, SCM, 1971, London. Hiányossága, hogy a II. Vatikánum értékelésével keveset foglalkozik.

tást a *Rerum novarum*mal, a politika felé XV. Benedek a békéért való erőfeszítéseivel, XI. Piusz politikai jellegű egyezményeivel majd az antináci *Mit brennender Sorge* enciklikával; XII. Piusz pedig a bibliakutatás felé nyitott szabad utat (*Divino afflante Spiritu*). Így vezetett az út XXIII. János aggiornamentója és a II. Vatikáni zsinat felé.

A reformáció egyházainak reagálása az újkori mozgalmakra nem egységes. E reakciók három, egymással is kölcsönhatásban álló vonulatából állnak. Az ortodoxia hűségesen őrzi a trinitárius krisztológiát, de bezárta azt a maga neoskolasztikus rendszerébe, amelyben nem érvényesül annak abszolút prioritása például a *Szentírásról* szóló tannal szemben.¹² Ugyancsak hűségesen őrzi a Krisztus titkáról szóló tanítást a pietizmus is, de annak hatóterületét gyakran az egyéni kegyességi életre, a hívő ember belső világára redukálja, és szubjektivizálja azt. A karteziánusi fordulatból kibontakozó áramlatoknak az egyházakon belül érvényesülő irányzatai azonban feladták mindazt, amiért az apostolok, az egyházatyák és a reformátorok éltek és meghalni is készek voltak. Itt elveszett a kijelentés és a Krisztus-esemény objektivitása. A Krisztus-misztérium objektivitásából legjobb esetben is — a kitűnő skót dogmatörténész, Alasdair Heron megfogalmazásában — morális gyakorlati unitarizmus lett.¹³ Mindez óriási szellemi rombolást okozott.

A 20. század azonban tanúja volt Isten Igéje új áttörésének mind a protestáns,¹⁴ mind a római katolikus teológiában.¹⁵ Ennek eredményeképpen került a trinitárius krisztológia minden zárójeltől, vagy egyensúlyvesztéstől megszabadítva nemcsak a dogmatikákban, hanem egyházaink életében is az őt megillető méltó helyre.

Megszülettek tehát az objektív feltételek arra, hogy az ökumenikus jelszó — Krisztus által közelebb egymáshoz — gyakorlattá váljon. Tekintsük most át az egyházaink között megvalósult két dialógus-sorozat dokumentumait abból a szempontból, milyen helyet foglal el bennük a trinitárius krisztológia.

Az első dialógus-sorozat

Krisztus jelenléte az egyházban és a világban címmel jelent meg az 1970 és 1977 között tartott első római katolikus-református dialógus-sorozatról készült beszámoló.¹⁶ Kilian McDonnel bencés teológus és David Willis, a két társelnök a bevezetőben elmondja, hogy az első egyetemes jellegű hivatalos dialógusnak nemzeti, vagy multilaterális szinten sok előzménye volt, amelyek a talajt előkészítették. Így irányult az érdeklődés a krisztológia felé. Az egyik előkészítő gyűlés jegyzőkönyve szerint: „Krisztus jelenléte az egyházban és világban... mind az ember végső és teljes üdvösségére, mind a jelenvaló világban folytatott életére nézve döntő jelentőségű. Reménység van

¹⁶McDonnel, Kilian—Willis, David (szerk.): *The Presence of Christ in Church and World* SPCU & WARC, 1977, Vatican City-Geneva. A konzultáció hat, általában egyhetes munkaülésszakból állt. Minden ülészakon a témákról egy-egy római katolikus és egy-egy református tanulmány szolgált a megbeszélés alapjául.

¹⁷McDonnel—Willis: im.

7.

¹⁸A traditio református értelmezését kitűnően összefoglalta a konzultáció ref. társelnöke, Willis professzor. Teljes szövege az alábbi beszámolóban: Pásztor János: *Orthodox-református párbeszéd — Debrecen IV. Odessza 1983*, Theológiai Szemle 1984. 1. 9-23.

¹⁹McDonnel—Willis: im. 12.

²⁰McDonnel—Willis: im. 15.

²¹Ezt hangsúlyozta az ó-egyház is a gnózis ellen. Ezért került már a korai időkben az eucharisztikus imába egymás mellé a teremtésért és megváltásért való hálaadás. Vö. Hippolütosz eucharisztikus imája. *Traditio Apostolica*.

arra, hogy e téma tárgyalása világosságra hozza a két közösség között fennálló különbségeket. Ezen különbségek őszinte értékelése segíteni fog azok legyőzésében. Így lehetünk hitelesebbek a világ előtt.”¹⁷

A konzultáció abból a közös felismerésből indult ki, hogy Isten Krisztusban összekötötte magát a bűnös emberiséggel a világ megváltásáért. Egység volt az ekkleziológia krisztológiai és pneumatológiai alapjaira nézve is. Együtt hangsúlyozták, hogy az egyház Krisztus Teste. Létének előfeltétele a teljes Krisztus-esemény (kereszt, feltámadás, megdicsőülés) és a Szentlélek munkája. E szempontok következetes érvényesülése lehetővé tette a *Scriptura versus Traditio* értékelésében a hagyományos ellentét feloldását a kánon formálásában az egyház jelentőségének hangsúlyozásával.¹⁸ Ezt a folyamatot, valamint a kánonon belül található különféle „teológiákat” az kapcsolja össze, hogy „valamennyien ugyanarra a központra, Krisztusra, és a Benne adott üdvösségre irányulnak”.¹⁹

Krisztusnak a világban való jelenléte nem „ekleziológiai monopólium” — vallották. Az álláspont, amely ezt a jelenlétet az egyházra korlátozná, egzegetikailag tarthatatlan.²⁰ Ez a jelenlét Istennek a teremtésben és a megváltásban való munkássága folyamatosságának következménye. A Teremtő Isten a Megváltó Isten.²¹ Ily módon Isten a történelem Ura. Ő adja annak értelmét. Ebből következik, hogy az egyház és világ között az alapvető viszonyulást Jézus Krisztus személye adja, aki az egyház és a világ Feje is. A szekularizáció folyamata, amely a világ életének minden területe számára autonómiát követel, az egyházat a Krisztusról való vallástétel új útjainak keresésére indítja. A szekularizáció tényének az egyház részéről való elfogadása nem jelenti a benne mutatkozó romboló jelenségek (transzcendencia elvetése, pszeudovallások elszaporodása stb.)²² helyeslését és elfogadását, hanem missziójának komolyan vételét az új körülmények között:

„Az egyházat Krisztus alapította, hogy részese legyen az életnek, amit az Atya küldött; hogy a világot Jézus Krisztushoz vezesse teljes érettségre, az Atya dicsőségére és magasztalására. Arra hivatott, hogy Isten szabadító akaratának, a Jézus Krisztusban adott megváltásnak és a béke eljövendő országának látható jele és tanúja legyen. Ezt a feladatot tettel és szóval, és egész lényével teljesíteni hivatott... Ezért imádásra, könyörgésre, új üzenetek, valamint vigasztalás elfogadására, és Krisztus jelenlétének az eucharishtiában való ünneplésére gyülekezik egybe... (Az egyház) így azok közösségeként él, akiknek szükségük van egymásra és segítik egymást. Következésképpen hiszünk Krisztusnak az egyházban való különleges jelenlétében. Ez adja meg, és ez alakítja ki az egyháznak a világhoz való különleges viszonyát is... Ennek tartalma nem valamiféle szekuláris sikerpropaganda, hanem Krisztushoz való térítés.”²³

²²Az angolszász teológia és filozófia terminológiájában az itt használt szekularizmus szó a keresztény szempontból negatív jelenségek leírására szolgál. A szekularizáció szóval inkább a jelenség pozitív oldalára utalnak. Cox, Harvey: *The Secular City*, 1965, London: SCM. Vö.: Richardson, Alan: *Dictionary of Christian Theology*, 1969, Philadelphia, Westminster, 310.

²³McDonnel—Willis: im. 18.

²⁴McDonnel—Willis: im. 21.

²⁵Uő: im. 22.

²⁶Uő: im. 23.

²⁷Uő: im. 25.

Ebben a szolgálatban az Urat imádó és hálaadó közösség imádságai elválaszthatatlanok prófétai és diakóniai szolgálatától. Napjaink válságaiban ennek különös jelentősége van.

Ebben az összefüggésben hangsúlyozza a konzultáció az Eucharisziával kapcsolatban az élő Úr személyes, valóságos jelenlétét. De nem terjed ki arra, hogy e jelenlét mikéntjében mutatkozó különbségeket elemezze. Arra viszont rámutat, hogy a bibliai források közös imádságos kutatása segít abban, hogy „a dualisztikus antropológia és kozmológia hatására kialakult hagyományos, a dialógust terhelő alternatívák (például realizmus—szimbolizmus, szubsztancia—forma, szubjektum—objektum) viszonylagossá legyenek: „Az eredeti biblikus gondolkodás — szemben az objektívizálás merevségével — mélyebb megértésre segít bennünket, amely szerint az Eucharisztia lényegében esemény.”²⁴ Maga a Megfeszített és Feltámadott Úr hívja népét, hogy „Igéje által valószínűleg jelen legyen közöttük, és maga hozza létre azt a misztériumot, amely az Úrvacsora ünneplése, amelyben Ő mélyíti és pecsételi meg velünk vállalt közösségét. Ez a világ felé való híradás arról, hogy a kereszténység Istennel közösségben új életben él.”²⁵ „Istennek egész szabadító művének a megdicsőült Krisztus személye az alapja, központja és célja.”²⁶

A beszámolóinak az eucharisziával foglalkozó fejezete részletesen beszél a szentség (*misztérium—sacramentum*) epikletikus jellegeről. A valóságos jelenlét és a hívők Krisztussal való egyesülése a Szentlélek műve. A Lélek teszi jelenvalóvá Krisztus egyszeri és tökéletes áldozatát, aki így adja magát nekünk. A Szentlélek műve az is, hogy ugyanakkor „Krisztussal való egyesülésünk által mi is részesei lehessünk az Ő önmaga adásának.”²⁷ Ez folytatódik a misszióban, melyben szintén Krisztus küldetésében részesedve szolgálunk. Azt is kifejezi a konzultációról szóló beszámoló, hogy közös hitünk trinitárius krisztológiai alapvetése központi jelentőségű mind az egyház belső élete, mind pedig a világban való jelenléte, a misszió szempontjából.

Nem hallgatta el a beszélgetés-sorozat a különbségeket sem. Itt az a figyelemreméltó és a bátorító, hogy a különbségek jó része nem az eucharisztia lényegéről való vallástételben, hanem a gyakorlatban (például a liturgiában, valamint az egyházi szolgáltról vallott tanításban) azonosítható. Ez utóbbi kérdéssel a konzultáció nem foglalkozott olyan részletesességgel, mint az Eucharisziával. A trinitárius krisztológiai alapvetésben, az Isten népe közötti speciális *ministerium*, valamint a *successio apostolica* fontosságában egyetértettek. De nem foglalkoztak a meglévő különbségekkel. A különbségeket elsősorban a hierarchikus, illetve zsinat—presbiteri struktúrák közötti különbségekben azonosították. Kifejezve azt a reménységet, hogy a legfontosabbakban való egyetértés alapján lehetőség lesz a további közeledésre.

²⁸Vö.: Wainwright, Geoffrey: *Doxology. The Praise of God in Worship, Doctrine, and Life. A Systematic Theology*, Oxford University Press, 1980, New York.

²⁹S. Mudge, Lewis Dean—Sesboué, Bernard (szerk.): *Towards a Common Understanding of the Church.*

Reformed/Roman Catholic Dialogue: Second Phase 1984-1990, WARC, 1991, Geneve.

³⁰Szóról szóra: *Understanding of the Church — az egyházzól való felfogás (megértés).*

³¹Mudge—Sesboué: im. 2.

³²Mudge—Sesboué: im. 24.

³³A beszámoló utal arra, hogy Szent Ágoston nyelvhasználatában a *sacramentum* egyenlő a műsztérionnal. Az újjörög egyházi nyelvben ma is ez a szóhasználat.

Fundamentumunk, erőforrásunk, küldetésünk, reménységünk és célunk közös: Dicsőség legyen az Atyának a Fiúnak és a Szentléleknek, amiképpen kezdetben volt, és most és mindörökké.²⁸

A második katolikus—protestáns konzultáció-sorozat

A második konzultáció-sorozatra 1984 és 1990 között került sor,²⁹ amelynek témája az ekkléziológia.³⁰ A beszámoló bevezetésében a résztvevők megerősítik az első dialógus-sorozat eredményeit: „Újra felfedeztük, hogy a római katolikus és a református egyházat sok szál köti össze. Mindkét közösség Jézus Krisztust Úrnak és Megváltónak vallja, és együtt erősíti meg az apostoli egyház századokon át továbbadott trinitárius hitét, és gyakorolja a három-egy Isten nevében való keresztelést. Sokfelé ezeken is túllépve a közösség gyakorlásának és a közös szolgálatnak lehetőségeit keresik együtt és tapasztalják annak áldásait... De azt is látjuk, hogy maradt közöttünk egyet nem értés és különbözőség is bőven.”³¹

A konzultáció nem tűzte ki célul, hogy teljes ekkléziológiát alkosson. Három tárgykörrel foglalkozott, amelyekben a különbségek egyházaink között különösen jelentősek. Ezek: „Az egyház mint *creatura Verbi*, és az egyház mint a kegyelem *sacramentum*; folytonosság és annak megszakadása az egyháztörténetben; az egyház struktúrája és a *ministerium* rendje.

A beszámoló első fejezetében egymás mellett találjuk a szakadás római katolikus és református nézőpontból való összefoglalását. Őszinte és mégsem polemikus hang jellemzi ezeket a remiszenciákat. Erre azért volt lehetőség, mert a Krisztusban és a Róla való vallástételben egyikek voltak a résztvevők, és ezt az egységet fontosabbnak tartották a különbségeknél.³² Együtt kívánnak tanúskodni az Úr haláláról, feltámadásáról és az üdvösségről, amelyet az emberiség számára szerzett, valamint arról, hogy Őbenne egymással is megbékélést és kiengesztelődést találtak.

Közösen vallanak az egyházzól is: az egyház az a nép, amely felismerte és elfogadta Istennek Krisztusban adott szabadítását, az Ő kegyelméből igazul meg és él a hit által. Így jár a megszentelődés útján.

Az egyház elhivatása a három-egy Isten örök üdvtervének része. Az egyház arra hivatott, hogy részesedjék Krisztus üdvösségszerző tevékenységében. A Krisztusban és munkájában való részese-dés valósága teszi szükségessé, hogy az egyházzól ne csak mint Isten népéről, hanem mint Krisztus Testéről beszéljünk.

Az egyház valóságának leírása egyfelől mint *creatura Verbi*, másfelől mint *sacramentum gratiae* nem egymással ellentétes, hanem egymást kiegészítő megfogalmazások, ha azokat az Írás alapján alapvetően krisztológiai perspektívába helyezzük. Az Ige mindenekelőtt a Szentháromság Második Személye, az Örök Fiú,

³⁴Mudge—Sesboüé: im. 38.

³⁵A szentségek értelmezésének vissza kell nyúlnia a műsztérion eredeti értelméhez, és a *sacramentum* szó tartalmát így kell megközelíteni. Az erről folyó vita, hogy hány szentség van, ily módon sokkal közelebb kerülne a megoldáshoz.

³⁶Sajnos Károli óta szinte minden magyar bibliafordítás — így legtöbbször, de nem mindig (a Jel 22,2 pozitív kivétel) — az 1979-es római katolikus is a görög és ethuoi szavakat nem a *népek* szóval, hanem a latin *pagani* Kr.u. 4. századi értelme szerinti *pogány* szót használja. Ez anakronizmus, és gátolja a megértést.

³⁷Mudge—Sesboüé: im. 38.

a Logos, aki a *sacramentum*.³³ „Nincs Istennek más misztériuma, mint Krisztus” (Szent Ágoston). Ez a gondolat Páltól ered és a középkoron át Aquinói Szent Tamáson át Lutherig megtalálható. Luther írja: „A Szentírás egy *sacramentumot* ismer, aki Maga az Úr Krisztus.”³⁴ Krisztus misztériumát leghatározottabban az Efezusi levél kapcsolja az egyházhoz. Az Ef 3,3kk mondja, hogy Krisztus (Jeromosnál a *Vulgatában sacramentum*)³⁵ az egyház titka: „...betekintettem Krisztus titkába... eszerint Jézus Krisztusban a pogányok (népek)³⁶ is társörökösök, tagjai az egy testnek és részesei az ígéreteknek.” Éppen ezért nem üres analógia Krisztusnak a Testté Lett Ige misztériumával való összehasonlítása, mert az összetett valóság, amely „emberi és isteni elemekből” áll (*Lumen gentium* 8). Nem szabad azonban elfelejteni, hogy jelentős különbség van továbbra is Krisztus és az Ő egyháza között.”³⁷ Minél mélyebben értjük a valóságos Isten és valóságos ember, Krisztus titkát, annál jobban látjuk az egyház vele való egységének nagyszerűségét és a különbséget is.

Sajnos ez a krisztológiai és ekkleziológiai egyetértés nem terjedt ki teljes mértékben az egyházi szolgálatról vallott felfogásra. Itt maradtak a legnagyobb különbségek. Egyetértés van abban, hogy a szolgálat Krisztustól az apostolokon át az egyház rendjében a kézzátétel történeti folytonosságában (*successio apostolica*) adatik tovább. De nincs még egyetértés a folytonosságnak a püspöki rend (*successio apostolica episcopalis*) szerinti értelmezésében. Így az Eucharisztia közös ünneplésének elsősorban nem az Eucharisztia lényegéről való tanításban való eltérés, hanem a szolgálat érvényessége, illetve római szempontból annak hiánya a legfőbb akadálya.

Ha azonban arra gondolunk, milyen messze voltunk egymástól még az ötvenes években is, és milyen óriási utat tettünk meg azóta, nincs okunk a csüggedésre.

Megvolt és azóta is megvan a készség az újabb találkozásokra. Így van remény arra, hogy közösen dicsőíthessük Krisztust, aki az Atyával és a Szentlélekkel egy Isten, él és uralkodik örökkön örökké.